
Recenze

Miloš Taliga: Kritický racionalismus a metoda falzifikácie

Banská Bystrica, Signis 2019. 77 s.

Karl Raimund Popper se asi nejvíce proslavil svou knihou *Otevřená společnost a její nepřátelé* z roku 1945,¹ ale jeho věhlas se původně odvinul od jeho ranější publikace, *Logika vědeckého bádání*, která vyšla už v roce 1935.² V té položil základy toho, čemu se začalo říkat *kritický racionalismus* a co se zakládalo na myšlence, že věda není o hromadění prokázaných poznatků, ale o zbavování se těch vyvrácených – tedy že přijímané vědecké teorie nejsou souhrnem toho, co už víme, ale spíše souhrnem toho, o čem (možná jenom dosud) nevíme, že to tak není.³

Popper měl a má celou řadu následovníků, ale málokterý z nich se hlásil ke všem detailům jeho epistemologických doktrín. Pravděpodobně jediným současným autorem, který tak činí a Popperovo učení ještě soustavně rozpracovává, je David Miller. (Známa je zejména jeho kniha *Critical Rationalism: A Restatement and Defence* z rok 1994.⁴) A Millera následuje slovenský filosof Miloš Taliga, autor knihy o kritickém racionalismu, která je předmětem této recenze.

Připomeňme historický kontext vzniku kritického racionalismu. Logičtí empiristé, kteří byli tenkrát sdruženi ve Vídeňském kroužku, počítávali potřebu nějakého jednoznačného kritéria, které by jim dovolilo oddělit smysluplné výroky od výroků nesmyslných, a formulovali tzv. *verifikační kritérium* významu: *Výrok je smysluplný, je-li dána metoda jeho verifikace*.⁵ Ta nejzákladnější popperovská námitka proti tomuto je zřejmá: všeobecné výroky nelze (definitivně) verifikovat. Máme-li výrok *Všechny vrány jsou černé*, jak můžeme prokázat, že je pravdivý? Můžeme samozřejmě prohlížet vrány, ale ať už jich prohlédneme jakékoli množství, nikdy si nemůžeme být jistí, že jsme je prohlédli *všechny*, takže i když budou všechny ty, které jsme viděli, černé, nemůžeme si být jistí, že černé jsou opravdu všechny.

1 Popper, K. R., *Open Society and Its Enemies*. London, Routledge 1945; český překlad: *Otevřená společnost a její nepřátelé*. Přel. M. Calda. Praha, Oikúmené 1994.

2 Popper, K. R., *Logik der Forschung*. Vienna, Springer 1935; český překlad: *Logika vědeckého bádání*. Přel. J. Fiala. Praha, Oikúmené 1997.

3 O Popperově životě a díle viz Parusniková, Z., *Rozum, kritika, otevřenost? Živý odkaz filosofie K. R. Poppera*. Praha, Filosofia 2007.

4 Miller, D., *Critical Rationalism: A Restatement and Defence*. La Sale, Open Court 1994.

5 Viz příslušná kapitola mé knihy: Peregrin, J., *Kapitoly z analytické filosofie*. Praha, Filosofia 2005.

Všeobecný výrok ovšem můžeme často snadno falzifikovat: v případě výroku *Všechny vrány jsou černé* stačí, když najdeme jednu vránu, která černá není. U existenčních výroků je to pak obráceně: výrok *Nějaká vrána není černá* (či *Ne všechny vrány jsou černé* či *Existuje vrána, která není černá*) můžeme někdy snadno verifikovat, nemůžeme ho ale nikdy falzifikovat. A protože věda směřuje především ke všeobecným výrokům, dává smysl se u ní namísto na verifikaci soustředit na falzifikaci.

Selský rozum nám ovšem říká, že když prohlédneme, řekněme, deset tisíc vran a všechny budou černé, nemáme sice důkaz, že jsou všechny černé, ale máme alespoň dobrý důvod se domnívat, že tomu tak je. (A čím více jich prověříme, tím je ten důvod pádnější!) Není tedy věda přece jenom hromaděním poznatků, i když ne těch zcela prokázaných, ale alespoň těch velmi pravděpodobných? (Logické empiristy vedlo takové rozvažování k úvahám o *induktivní logice*.) Jenomže Popper nesouhlasí ani s tímto: podle něj nám pozorování *jakéhokoliv* počtu černých vran nedává žádný důvod k přesvědčení, že jsou všechny černé.

Tady se tedy Popperovy názory dostávají se selským rozumem do křížku. My ovšem víme, že zdaleka ne všechny, co se vzpírá selskému rozumu, musí být hloupé; a Popperovy teorie rozhodně hloupé nejsou. Avšak prokousat se jimi dá člověku zabrat; a Taligova knížka je, myslím, při takovém prokousávání dobrým průvodcem.

Knížka se skládá ze dvou částí, z nichž první je obecným úvodem do kritického racionalismu, zatímco ta druhá si podrobněji všímá metody falzifikace, do které kritický racionalismus ústí. Zmíněnou druhou část v této recenzi nechám úplně stranou, zatímco trochu podrobněji si všimnu té první, abych naznačil, že Taligovi se přes veškeré úsilí, které vynaložil, nepodařilo mě o některých základních východiscích kritického racionalismu přesvědčit.

Podle Taligy se kritický racionalismus opírá o tři zásadní asymetrie. Tou první je asymetrie mezi verifikací a falzifikací, kterou jsem už nastínil výše a kterou neshledávám nijak problematickou. Avšak u Poppera, potažmo Millera, potažmo Taligy, je to vše mnohem složitější, a – řekl bych – i zamotanější. Ony dvě další asymetrie, které jsou ve hře, totiž už nejsou zdaleka tak průhledné, jako tato.

Onou další asymetrií, o kterou tu údajně jde, je asymetrie mezi přijímáním a odmítáním. Taliga o tom píše: „Problém spočívá v tom, že o dočasném přijetí základního tvrzení se nedá rozhodovat až po jeho úspěšném otestování, protože základní tvrzení musí být přijaté na testování ještě před vykonáním samotného testu. Výsledkem empirického testování nějakého tvrzení (...) tedy může být jenom jeho odmítnutí, nikoli přijetí, když už bylo přijaté na testování.“ (s. 14)⁶ Námitka, která se nabízí, je ta, že tady je slovo *přijetí* použito ve dvou různých významech: *přijetí na testování* se zdá být něčím úplně jiným než *přijetí* ve smyslu *začlenění do teorie*.

6 Všechny stránkové odkazy v závorkách v textu se vztahují k recenzované publikaci. Citace z Taligovy knížky překládám do češtiny.

Taliga tuto námitku sice předjímá, odpovídá na ni však způsobem, který neshledávám srozumitelným: „Položme si však otázku, v čem se liší tvrzení, které bylo přijato za účelem testování, od téhož tvrzení, které bylo přijato po svém úspěšném otestování jako pravdivé. Odpověď zní, že v ničem, aspoň pokud nás zajímá víc *objektivní obsah* daného tvrzení než prestiž, které se těší ve vědecké obci. Tato odpověď je důsledkem *objektivismu* neboli, názoru, že naše poznání je veřejnou záležitostí a má jen málo společného s tím, o čem jsme jako individua přesvědčení.⁷ Kdybychom tedy i připustili, že vědci po úspěšných testech přijímají určité teorie jako pravdivé [...], tak z objektivistického pohledu jde o prázdný kompliment vědcům, protože *poznáním nejsou mentální stavy vědců* (resp. jejich přesvědčení o vědeckých teoriích), ale *samotné vědecké teorie* [...]“ (s. 15) Ať si nad tímhle lámu hlavu sebevíc, nedokážu přijít na to, jak z faktu, že přijetím tvrzení se nemění jeho obsah, plyne, že tu není rozdíl mezi přijetím tohoto tvrzení jakožto pouhé hypotézy a jeho přijetím jakožto pravdivého.

Pak je tu ještě asymetrie mezi zdůvodňováním a kritizováním, se kterou mám podobné problémy. Taliga říká, že „kritizovat nějakou hypotézu znamená z ní deduktivně platným způsobem odvodit nepravdivý důsledek“ (s. 23). Takže kritizovat hypotézu H znamená předložit odvození $H \vdash D$ takové, že $\neg D$. Avšak odvození $H \vdash D$ nám (nepohybujeme-li se v nějaké příliš excentrické logice) dá odvození $D \vdash H$, což je ve světle faktu, že D, (deduktivní) odůvodnění $\neg H$.

Takže se mi zdá, že kritika hypotézy H, jak ji Taliga definuje, v podstatě není ničím jiným, než prokázáním $\neg H$. Něco podobného by ostatně bylo možné říci i o přijímání a odmítání: nevidím, co by mohlo být odmítnutí H jiného než přijetí $\neg H$. (Bylo by možné argumentovat, že takhle tomu je jen do té míry, do jaké negace funguje klasicky; avšak Taliga se, podobně jako Miller, hlásí k Tarského teorii pravdivosti, a s ní tedy i ke – nakolik tomu rozumím – klasické negaci.)

Navzdory svému neúspěšnému zápasu se základy kritického racionalismu mohu Taligovu knihu doporučit: je napsaná pěkně a v našem kulturním kontextu je užitečná: i pokud se s kritickým racionalismem nakonec tak docela nespřátelíte (tak jako já), je velmi užitečné zjistit, co to ten kritický racionalismus doopravdy je. A kdo vám to řekne na sedmdesáti sedmi stranách?

Jaroslav Peregrin

Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha
peregrin@flu.cas.cz

7 Miller, D., *Out of Error: Further Essays on Critical Rationalism*. Aldershot, Ashgate 2006, s. 83.